

JOURNAL OF SOCIAL, HUMANITIES AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Open Access Refereed E-Journal & Refereed & Indexed
ISSN 2630-6417

Article Arrival Date: 18.06.2017

Published Date: 30.09.2017

Vol 3/ Issue 7 / pp: 68-81

Ўзбек Миллий Ҳунармандчилиги: Анъана, Урф-Одат Ва Маросимлар

Handicraft In Southern Uzbekistan: Traditions, Customs And Rituals

Ремесленное Дело В Южном Узбекистане: Традиции, Обычаи И Обряды

Saodat DAVLATOVA

The History of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan

РЕЗЮМЕ

Бу мақолада ўзбек миллий ҳунармандчилиги билан боғлиқ анъана, урф-одат ва маросимларнинг Жанубий Ўзбекистонга ҳос локал хусусиятлари борасида ёритилади. Шунингдек, унда ҳунармандчилик бирлашмалари, уларда ҳунар турлари билан боғлиқ урф-одат ва маросимларнинг аҳамияти, ўтказилиш тартиби, уларнинг иштирокчилари ҳақида батафсил ёритилади. Бундан ташқари, бошқа халқлар ҳунармандчилиги хусусиятлари билан таққосланади.

Калит сўзлар: Марказий Осиё, Жанубий Ўзбекистон, ўзбек ҳунармандчилиги, урф-одат, маросим, анъана, ҳунармандчилик бирлашмалари, уста, шогирд, белбоғ боғлаш маросими, ҳунармандчилик устахонаси, бобо, оксоқол, пир, рисола қодалари, ҳунармандчилик турлари, темирчилик, саннонпазлик, ҳунармандчилик маҳсулотлари.

РЕЗЮМЕ

В статье освещены локальные особенности традиций, обычаев и обрядов, связанных с ремесленным делом в Южном Узбекистане. Также, в нем даются подробные сведения о ремесленных объединениях, значимости в них обычаев и обрядов, связанных с видами ремесла, порядков их проведения и об их участниках. Кроме того, обычаи и обряды, распространенные в южных регионах сопоставляются с традициями других народов.

Ключевые слова: Центральная Азия, Южный Узбекистан, ремесленное дело узбеков обычай, обряд, традиция, ремесленные объединения, мастер (уста), ученик (шогирд), обряд привязывания пояса (кушака), ремесленная мастерская (цех), бобо, оксокол, духовный наставник (пир), ремесленные уставы (рисоля), виды ремесла, кузнечное ремесло, саннонпазлик, ремесленные изделия.

ABSTRACT

The article is enlightened local peculiarities of traditions, customs and rituals related to handicraft business in Southern Uzbekistan. Also, it gives detailed information on craft associations, the significance of customs and rituals related to types of craft in them, the order of their conduct and their participants. In addition, customs and rituals were spread in the southern regions are compared with the traditions of other peoples.

Key words: Central Asia, Southern Uzbekistan, Uzbek craftsmanship custom, ritual, tradition, craft associations, master (usta), pupil (shogird), rite of belt binding (kushak), craft workshop, bobo, oqsoqol, spiritual lord (pir), handicraft statutes (drawing), types of crafts, blacksmith's craft, sannonpazlik, handicrafts.

Марказий Осиё узоқ асрлар мобайнида халқларнинг анъанавий ҳаёти ва урф-одатлари билан чамбарчас боғлиқ ҳунармандчиликнинг йирик марказларидан бири бўлиб келган. Қолаверса, уста ҳунармандлар турли касб-ҳунарларнинг бадиий ва техник усуллари, безаклари, анъаналарини яратиб, такомиллаштириб, уларни ўз шогирдларига етказишган.

Шунингдек, узоқ йиллар давомида шаклланган ва тараққиёт босқичларини бошидан кечирган ўзбек халқ ҳунармандчилигида уста-шогирд анъаналарини ўрганиш ҳамда бугунги кун замонавий ҳунармандчилигидаги кўринишлари билан солиштириш, қадимий анъаналарни модернизация қилишда ва ёш авлод онгида миллий кадриятларга садокат руҳини шакллантиришда, ўша анъаналарни қайта тиклаш, уларда касбий малака, маҳоратларни

оширишда ҳам катта аҳамият касб этади. Айниқса, ҳунармандчиликнинг ривожланишида инсон омили муҳим бўлиб¹, уста-шогирд муносабатлари эса алоҳида ўрин тутган.

Жумладан, ўзбек анъанавий ҳунармандчиликнинг ўзига хос хусусиятларидан бири - маълум бир соҳа ҳунармандларининг муайян ижтимоий ташкилотга эга бўлишидир. Бу ташкилотлар ўзига хос жамоатчилик анъаналарига таянган махсус уюшмаларга бириккан бўлиб, ҳунармандчилик техникаси ва ишлаб чиқариш характери билан боғлиқ равишда ўз ҳамкасблари манфаатини қўриқлаш мақсадида ташкил топган. Ўзбек ҳунарманд-усталари ўз уюшмаларига эга бўлиб, бу уюшмалар маҳаллий аҳоли орасида “касаба” деб аталган². Касабалар ҳунармандчиликни ташкил этишда ўзига хос ички бошқарув органи сифатида муҳим ўрин тутган. Хоразмда касаба аъзолари “улпагарлар” дейилган³.

Қашқадарёда эса касабанинг ишлари билан шуғулланувчи киши марказда бўлиб, у бобо, яъни катта бобо деб аталган⁴. Шаҳрисабз шаҳрида эса металга ишлов берувчиларнинг бошлиғи, яъни *голиб* нафақат Шаҳрисабзлик темирчиларнинг балки, Китоб, Яккабоғ, Чироқчи туманлари ва бошқа дашт, чўл ва қишлоқлардагиларнинг ҳам бошлиғи саналган⁵. Катта бобо бир неча цехларнинг бошлиғи ҳисобланиб, уларни ҳаттоки, Шаҳрисабз, Китоб, Яккабоғ ва Чироқчи кулоллари ҳам бош бўлишгани ҳақида кекса ҳунармандлар эслашади⁶. Уларнинг айтишига қараганда, энг сўнгги кекса бобо Шаҳрисабзда яшаган. Уни юқоридаги шаҳарларнинг кулоллари сайлашган. Уни сайлашаётган пайтда цехда йиғилганлар йигирмата лаълида - (бист лаъли) турли хил ширинликлар, тортиқлар ва матолар олиб келишган⁷. Катта усталар бу поднослардаги ширинликлар билан оғалиқнинг олдига боришиб, унга катта бобони сайлашганликлари ҳақида ҳисобот берганлар. Оғалиқ уларни қабул қилган ва меҳмон қилиб сайланган бобога халат, чопон кийдирилган. Оғалиқ эса катта бобо сайлангани ҳақида амирга хат ёзган ёки шахсан етказган. Амир эса сайланган катта бобо учун у қайси ҳунармандчилик тури учун сайланган бўлса, унга махсус ёрлик юборган. Оғалиқ эса буни бобога етказган. Бобо цехлардаги барча ечилиши лозим бўлган муаммоларни ҳал этган, бироқ катта усталарни жойларига тайинлаш учун эса доимо оғалиқ билан маслаҳатлашган. Оғалиқ (Шаҳрисабзда оғалиқ, Қаршида оғалук)лар ҳам ўз навбатида сайланишган. Уларни халқнинг энг сара вакиллари сайлашганки, бу вакиллар ҳам халқнинг тарафдорларидан бўлиши керак эди. Ва улар ўз навбатида беклардан ҳеч қандай ёрдамсиз ўзлари амалга оширишган. Боболар қайсики кўплаб уста ва ишчилар, яъни *луччаконлар* – камбағаллар, қашшоқлар, бева-бечоралар бор цехларда юқори лавозимга эга бўлган.

Заргарликда боболар туманлардаги цехларнинг бошлиқларисиз сайланган ва уни қози калон(Бухоронинг олий суди)га тақдим этганлар. Қози калон қачонки амирдан шаҳодатнома олгандан кейин сайланган бобонинг номига ёрлик юборган.

Тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, Марказий Осиёда бундай ҳунармандчилик уюшмалари X асрлардаёқ мавжуд бўлган экан⁸. Бундан ташқари, бундай касаба уюшмаларнинг пайдо бўлишига йирик ҳунарманд – савдогарлар ҳам сабаб бўлган. Улар асосан четдан рақобатчининг пайдо бўлишини ҳоҳламаганлар, шу сабаб ҳунармандчилик уюшмаларида бир қанча уста-ҳунармандларга бош бўлиб маҳсулот ишлаб чиқарганлар. Ҳунармандчилик устахоналари асосан маҳалла-гузарларда жойлашган бўлиб, ҳунармандларнинг ўзлари ҳам шу гузарларда яшашган⁹. Ҳатто, бозорда ёки савдо расталарида

¹ Тойнби А. Ж. Постижение истории. – М., 1991. – С.247.

² Пещерова Е.М. Гончарное производства Средней Азии.-М-Л.:АН СССР,1959. с.311

³ Тураева С.Р. XVIII асрнинг иккинчи ярми – XIX асрнинг 70-йилларида Хива хонлиги ҳунармандчилиги тарихи. Тарих фанлари ном. дараж. олиш учун ёзилаган дисс. - Тошкент, 2010. - 139-бет.

⁴ Пещерова Е.М. О ремесленных организациях Средней Азии в конце XIX \ начале XX в. // КСИЭ. Вып. XXXIII. 1960. М., с.41.

⁵ Ўша ерда.

⁶ Дала ёзувлари. Шаҳрисабз тумани. 2010 йил.

⁷ Бу ҳақда Ценкирнинг айтишича соврин деб аталган. J.Zenker. Dictionnaire turc-arab-person. Leipzig, 1886, p. 494.

⁸ История народов Узбекистана.-Т., 1950.-Т.1.с.224

⁹ Қадимги Кеш – Шаҳрисабз тарихидан лавҳалар.Т.,1998.6.172

якинроқ ерда жойлашган алоҳида дўкон ҳамда устахоналарига эга ҳунарманд уюшмалари ҳам мавжуд бўлган.

Маълумки, Марказий Осиёда ҳунармандчиликнинг турлари, хусусан *мато тўқиши (тўқувчилик), каштачилик, зардўзлик, гиламдўзлик, бўёқчилик, мисгарлик, дегрезлик, темирчилик, заргарлик, кулолчилик, ёғоч ўймакорлиги* ва бошқа бир қатор ҳунар турлари бўлганки, уларда моҳир ҳунарманд-усталарнинг эстетик диди ва маҳорати акс этиб туради. Албатта, бу усталар узоқ ривожланиш йўлини босиб ўтган бўлиб, уларда ўзига хос анъана ва ишлаб чиқариш усулларининг бетакрор услубга эгаллиги, буюм шакллари, безаклари билан ажраб турадиган ҳунармандчилик мактабларини вужудга келтирган. Шу боис ҳам йирик-йирик ҳунармандчилик марказлари ўртасида узлуксиз маданий алоқалар туфайли улар яратган асарларда ўзаро ўхшашлик ва яқинликлар мавжуд бўлганлигини кўрсатади.

Ҳунармандчилик уюшмалари қошида бобо ва оқсоқол турган бўлиб, бирлашма фаолияти махсус ҳужжат, рисола¹⁰ асосида амалга оширилган. Рисолада соҳага оид ахлоқий, ҳуқуқий ва ижтимоий нормалар шариат қонунларига асосланган ҳолда баён этилган. Жумладан, мазкур ҳужжатда технологик жараёнлар, маҳсулотларнинг турлари, сифати, меҳнат қуроллари ва ҳунармандчиликнинг ушбу соҳасига оид турли хил урф – одат ва маросимлар батафсил ёритилади. Рисолада баён этилган масалалардан ташқари, ривоят ва ибратли матнлардан ҳам шогирдларни тарбиялаш мақсадида фойдаланилган. Шунингдек, рисолада уста ва шогирд мажбуриятлари ҳам белгилаб қўйилган бўлиб, унга кўра уста ўз шогирдига шариат, тариқат илмидан сабоқ бериши, уни тарбиялаши, ўз ҳунарини пухта ўргатиши лозим бўлган бўлса, шогирд эса ўз мажбуриятига кўра устозини ҳурмат қилиши, унга самимий муносабатда бўлиши ва устанинг руҳсатисиз устахонани тарк этмаслиги керак бўлган¹¹.

XIX асрнинг охири – XX аср бошларида ўлкамиз ҳудудида мавжуд бўлган барча ҳунармандчилик бирлашмалари ўзининг асрлар давомида шаклланиб келган урф-одат ва маросимларига эга бўлган. Бу бирлашмалар Ғарбий Европа мамлакатларининг ҳунармандчилик бирлашмалари каби ягона мақсад яъни, ҳунармандлар манфаатларини ва уларнинг фаолиятини ислоҳ қилиш йўли орқали ҳимоя этишдан иборат бўлган¹².

Ўрта аср цехларида бундай фаолият асосан, аъзолар билан иқтисодий муносабатларда асосий роль ўйнайди. Жумладан, Ўрта Осиёга хос бўлган кўринишлар системали(тизимли) ёрдам тарзида цех ҳунармандларига хўжалик мақсадларда, уюштирилган жамоавий тарздаги ёрдамдир. Бирлашмаларда ҳунармандлар жамоавий тарзда битта ишлаб чиқаришга уюшган бўлиб, бу анъаналар бугунги кунгача ўз аҳамиятини йўқотмаган.

Бирлашмалар асосан четдан у ёки бу ишлаб чиқариш учун ёрдам сўраши, битта турдаги икки ҳунарманднинг маҳсулот ишлаб чиқариши кўпайишига кўмаклашиш, маънавий баъзан ҳуқуқий жавобгарлик, эҳтиёткорлик билан буюртмани тез бажарилиши, ишлаб чиқариш ва ҳунармандлар ўртасидаги ўзаро ҳисоб-китобларни назорат қилишга ўхшаш масалаларни ҳам ҳал этган.

Ҳунармандчилик оқсоқоллари ва сарқори ёки ишбошчилари, бугунги кунгача алоҳида ҳунармандлар гуруҳларида ҳам мавжуд бўлиб, битта умумий машғулоти остида бирлашиб, маъмурий ташкилий ишларни бажарганлар. Қолаверса, ҳукумат бошқаруви ва ҳунармандлар орасидаги воситачи ҳисобланиб, баъзан "софдил даллол" сифатида уларнинг савдо ишларида ҳам иштирок этган¹³. Демак, ўз-ўзидан кўриниб турибдики, оқсоқол цехнинг малакали ва

¹⁰ Батафсил қаранг: Комаров П.А. Несколько слов о рисола // Туркестанские ведомости., Ташкент,1901,№45., Гаврилов М.Ф. Рисола сартовских ремесленников.Т.,1912.Его же. О ремесленных цехах Средней Азии и их статусах- рисола // Изв. Среднеазиатского комитета по делам музеев и охраны памятников старины, искусства и природы. Вып. III.Т.,1928.,С.354-357.; Сухарева О.А. Рисола как исторический источник // Источниковедение и текстология средневекового Ближнего и Среднего Востока., М.,1984.,С.201-215 и др.

¹¹ Атаджанова Д. Рисола – источник по изучению отдельных отраслей истории ремесла // O'zbekiston tarixi.Т.,2005.№2.С.82.

¹² Пешерова Е.М.О ремесленных организациях Средней Азии в конце XIX – начале XX вв.... С. 315.

¹³ Бухоронинг Вобкент тумани оқсоқоли роли ҳақида қаранг. Современ. Кишлак Ср. Азии. В.IV стр. 141.

"мўйсафид"ларидан бўлиб, шариат қоидалари, ўтмиш васиятларнинг химоячиси ҳамдир. Шунингдек, Ўрта Осиё цехларида маҳсулот айирошлани тартибга соладиган ва бу ҳаракатларни бирдек ушлайдиган, бир хил турдаги ва бир вақтда яратиладиган маҳсулотлар ишлаб чиқаришда цех аъзоларини тузиш ёки улар ишлаб чиқарадиган маҳсулотларни сони, миқдорини чегаралайдиган иш юритувчи киши ҳам ҳисобланади.

Ҳунармандчиликка оид урф – одат ва маросимларнинг аксарияти, аждодлар култи билан боғлиқ ҳолатда бўлган. Маҳсулот ишлаб чиқарувчилар асосан усталар, ёлланма усталар ва шогирдлардан иборат бўлган. *Бобо* уюшма, яъни касаба бошлиғи бўлиб, обрўли хунармандлар ичидан сайланган ва аксарият ҳолларда умрини охиригача шу лавозимда турган¹⁴. Бобо лавозими асосан XIX – XX аср бошларигача сақланиб қолган. Бошқа бир қатор хунармандчилик турлари , жумладан, темирчилик, дегрезлик, мисгарлик, ўймакорлик, кўнчилик ва бошқа касаба бошлиқлари *оқсоқол* ёки *голиб* деб ҳам номланган¹⁵. Ўрта Осиё хунармандчилик бирлашмаларига хос оқсоқол лавозими, Туркиянинг цех корпорацияларида "*ога-уста*"¹⁶ номи билан юритилади.

Кулолчилик ҳамда тўқимачилик устахоналарида ҳам бобо, ҳам *оқсоқол* лавозими мавжуд бўлган бўлиб, иккаласи ҳам уста- хунармандлардан сайлаб қўйилган. Касабанинг ҳақиқий бошлиғи бобо бўлиб, оқсоқол унинг ёрдамчиси саналган. Бобо ёки оқсоқолни сайлашда уюшманинг барча аъзолари иштирок этишган. Оқсоқолликка тайинланувчи устанинг ёши аҳамият касб этмаган ва у умр бўйи шу лавозимда қолмаслиги ҳам мумкин бўлган. Оқсоқол уюшма аъзоларининг норозилиги билан лавозимдан четлаштирилиши ёки бобонинг ўлимидан кейин унинг ўрнига янгиси сайланиши ҳам мумкин бўлган. Жумладан, заргарларда уюшма бошлиқлари саркор деб номланган ва улар кўпинча сарой амалдорларидан бўлган¹⁷.

Маълумки, боболар уюшма аъзолари олдида ушбу хунармандчилик соҳаси пири номидан иш тутган. У бошлиқ сифатида шогирдларини усталикка қабул қилишда фотиҳа берган, устоз кўрмаган ҳар қандай шогирдни яъни уюшма устаси қилиб қабул қилиш ҳам фақат бобо томонидан ҳал этилган. Бундан ташқари, бобонинг қўл остида уюшманинг барча халифалари бириккан бўлиб, улар деярли бобонинг уйида яшашган. Шунингдек, бобо оқсоқол ва халифалар ўртасидаги келишмовчиликларни ҳам ҳал қилган, ёрдамга муҳтож ёки бемор халифалар бўлса, уларни қўллаб-қувватлаган. Баъзи бир боболар бой-бадавлат бўлиб, нафақат ўз уюшмаси балки бошқа хунармандчилик уюшмалари аъзолари томонидан катта ҳурматга сазовар бўлиб, ночор аҳволда бўлган касаба бошлиқларига ёрдам берганлар. Ҳаттоки, ишчи кучига муҳтож бўлган уюшмаларга ишчилар жўнатилиб турилган. Баъзи ҳолларда боболар халфалар билан устахона бошлиқлари орасидаги келишмовчиликларни ҳам бартараф этишда ёрдам беришган. Бу муаммолар бобо пойқори* орқали ҳал этилган. Пойкор бобонинг барча топшириқларини бажарган, яъни ёлланма ишчиларни ишдан бўшатган, уста керак бўлган устахоналарга ишчиларни ҳам жойлаштирган. Улар ўз хизмати учун келишаолмаётган ҳар иккала томондан икки танга-дан ундириб олишган. Вазият аниқланиб, келишмовчилик устахона бошлиғи зарарига ҳал этилган, баъзида устахона бир неча кунга ёпиб ҳам қўйилган. Бобонинг қўл остида нафа-қат хунармандлар, балки савдогарлар ҳам бириккан. Масалан, тўқимачилик устахона-ларида матоларга берилган буюртмалар фақат бобо орқали ўтган. Юқори табақа вакил-лари ўз буюртмаларини боболарга етказган ва тайёр маҳсулот ҳам олдин унинг кўригидан ўтиб, буюртмачига етказиб берилган.

Оқсоқоллар уюшма назоратидан ташқари, бозор билан боғлиқ масалалар билан ҳам шуғулланганлар. Улар маҳсулот сифатини назорат қилган, ҳамда ушбу маҳсулот сифатига

¹⁴ Сухарева О.А. К истории городов Бухарского ханства (Историко-этнографические очерки).-Т.,1958.с.100-107.

¹⁵ Пешерова Е.М. кўрсатилган асар...316-бет.

¹⁶ Гарбузова В.С. Эвлия Челеби о стамбульских ювелирах XVII в // Труды отдела истории культуры и искусства Востока. Т. III. - Л., 1940. - С. 314-324.

¹⁷ Сухарева О.А. Позднефеодальный город Бухара конца XIX- начала XX века.-Т.,1962.с.54

* Пойкор- бобонинг хизматида бўлган юқори табақа аҳлидан тайинланган ёш хизматчи ҳисобланган.

яраша сотилишини таъминлаган. Улар иштирокида алоҳида усталар билан буюртмага оғзаки шартномалар тузилган. Ўз хизмати учун оқсоқоллар йилига тўрт марта бир бозор кунининг бутун фойдаси ҳисобига ҳақ олган. Алоҳида олинган бундай кунларда даромаддан кимдир ўмариб кетмаслиги учун қаттиқ назорат қилинган. Кейинчалик йирик шаҳарларда бобо бошқаруви йўқолиб, уларнинг ўрнини оқсоқол ва ғолиблар эгаллаган¹⁸. Чеккароқ ўлкаларда бобо лавозими касаба бошлиғи, пирлар ўринбосарлари сифатида уюшмалар қанча фаолият кўрсатган бўлса шунча вақт мавжуд бўлган.

Ўлкада мавжуд ҳунармандчилик турларининг бошқарув тартиби жамият бошқарувининг маълум бир соҳадаги содда идора қилиш усулига асосланган бўлиб, у аср-лар давомида такомиллашиб давр руҳига мослашиб борган. Рус босқини натижасида ўлка-га капиталистик муносабатларининг кириб келиши, ҳунармандчилик корхоналарининг йириклашуви, товар-пул муносабатларининг аҳоли ҳаётида катта ўрин эгаллаши ҳунар-мандларнинг идора усулини маълум бир ўзгаришларга олиб келган. Ўз навбатида, шу вақтгача амал қилиб келган бобо ва оқсоқол хизматида бўлган эҳтиёжнинг камайиб бори-ши, шогирдларга ҳунар ўргатиш учун маълум миқдорда ҳақ олини бошланиши, усталар-нинг кўплаб масалаларни шаҳар, уезд маъмурияти билан яқка тартибда ҳал қилишга одатланиши юқоридаги талаблар аста-секин издан чиқишига сабаб бўлди. Аммо шунга қарамадан, ҳунармандларнинг ўзини-ўзи бошқариш тартиби ўлканинг сиёсий-иқтисодий ҳаётида муҳим ўрин тутди ҳамда ҳунармандчилик соҳаларининг сақланиб қолиши ва бизгача етиб келишида муҳим аҳамият касб этди.

Ҳунармандчилик уюшмалари уюшма бошида бобо (кулолчилик, тўқимачилик, нонвойчилик, отбоқарларда), оқсоқол ёки ғолиб (темирчилик, дурадгорлик, кўнчилик ва бошқаларда), устакор яъни устахона эгаси ва унинг фарзандлари, қариндош-уруғлари, кейин халфалар, шогирдлар тартибдаги ҳунармандлар гуруҳидан ташкил топган. Четдан келган ёлланма ишчилар *халфа* деб номланган. Уларнинг шогирдлардан фарқи шундаки, халфалар асосан шогирдликдан юқори даражага кўтарилган уста ҳунармандлар бўлиб, ўзларининг устахоналарига эга бўлмаганликлари учун ҳунармандчилик уюшмаларида ёлланиб ишлаганлар(улар деярли ўз усталари қўлида меҳнат қилган¹⁹) ва иш ҳақи олишган. Унинг шогирддан фарқи шундаки, у анча эркин бўлган, иккинчидан, уста билан келишувга мувофиқ иш ҳақи олган. Халфа истаган пайтида ўз устасидан кетиб ишлаши ва бошқа устага ёлланиши мумкин эди.

Пешерова Е.М.²⁰ манбаларни таҳлил этар экан, бир қатор тадқиқотчиларнинг *халфа* терминида изоҳига қўшилмайди Унингча, халфа бу бир неча олимларнинг фикрича шо-гирд эмас, балки бошқалардан фарқли ўлароқ, ёлланма ишчидир. Яъни, у келишилган иш ҳақи эвазига ёлланиб ишлайдиган ишчи ҳисобланади.

Корхона бошлиғи уста деб юритилиб, унинг қўл остида бир неча халфа, яъни ёрдамчи ва шогирдлар касб – ҳунар ўрганар ҳамда ҳунармандчилик маҳсулотлари ишлаб чиқарар эдилар²¹. Одатда, шогирдлардан ёрдамчи ишчи кучи сифатида корхонадан таш-қари, уй хўжалигида ҳам кенг фойдаланиларди. Малакали усталар ҳар кимни шогирд қи-либ олавермас ёки шогирдликдан халифаликка кўтармас эдилар. Масалан, ўша даврнинг таниқли ҳаттотлари ёки наққошларига, заргару зардўзларига, фақат бой хонадонларнинг фарзандларигина шогирд бўла оларди. Шу боис ҳам ҳунармандлар шаҳарнинг маданиятли табақаси гуруҳига мансуб кишилар эдилар.

Ҳунармандчилик уюшмаларида касаба уйи-тақия мавжуд бўлиб, у қўллаб-қувват-лаш, таянч, бошпана, дам олиш жойи деган маъноларни англатган. Тақия одатда, кўпгина ёлланма

¹⁸ Пешерева Е.М. кўрсатилган асар...с.317.

¹⁹ Дала ёзувлари. Сурхондарё вилояти. Шеробод тумани. 2009 йил.

²⁰ Пешерова Е.М. Из истории цеховых организацией в Средней Азии....С. 34-35.

²¹ Ўзбекистон Республикаси .Энциклопедия.Т.,1997.Б.138.

ишчиларга эга бўлган уюшмаларда мавжуд бўлган. У уюшма аъзолари томонидан йиғилган пул ҳисобига қурилиб, яшаш хонаси – ҳужралардан ва чойхонадан иборат бўлган. Унда вақтинчалик бошпаналар ҳам мавжуд бўлиб, шаҳарга иш излаб келган ёл-ланма усталар яшаганлар. Юқори малакали усталар тақияда яшамаганлар, улар ишлатиш-га олиб келган уста уйда яшаган. Тақия шунингдек, уюшма клуби вазифасини бажариб, у ерда ишчилар ва хунармандлар ҳордиқ чиқарганлар²².

Ўрта Осиёнинг барча шаҳарларидаги каби Бухорода ҳам халфаларга бўнак - пиндисиз қарз бериш удуми мавжуд бўлган. Қарздор халфа бошқа устахонага ўтиши таъқиқланган ва фақатгина бошқа устахона эгаси унинг қарзини узиб, ўзига ўтказиши мумкин бўлган. Бўнак асосан кўп сонли ёлланма ишчи кучи керак бўлган уюшмаларда, асосан этикдўзлар, тўқимачилик устахоналарида ва қисман кулолчиликда мавжуд бўлган. Бу анъана мисгарлар, заргарлар ва зардўзларда учрамаган, чунки уларда халфалар деярли бўлмаган. Мисгарлар шогирдларини маълум даражада касбга ўргатганларидан сўнг, усталикка фотиҳа бериб, уларга устахоналар очишга кўмаклашганлар ёки ўз устахоналарида уста билан бир қаторда ишлашларига рухсат берганлар²³.

Хунармандчилик уюшмалари аъзоларининг қуйи табақаси вакили шогирдлар бўлган. Шогирдлар четдан устага ёшлигидан хунар ўрганиш учун ёлланиб, 5-15 йил давомида ёрдамчи ишларни бажариб туришга мажбур бўлган. Улар иш хақи олиш ҳуқуқига эга бўлмаганлар ва асосан қора ишларни бажарганлар. Уларнинг маълум иш вақти белгиланмай, тонг отгандан кун ботгунгача давом этган²⁴. Заргарлар ва зардўз усталар четдан жуда кам ҳолларда шогирдликка олинган. Бу хунармандчилик турларида асосан касб-хунарни мерос қолдириш удуми мавжуд бўлиб, деярли барча заргар ва зардўзлар устазодалар бўлган. ХУІ асрда шогирдликка олиш тўғрисидаги шартномалар ёзма тузилганлиги ва шогирдлик муддати кискароқ (5 йил муддатгача) тузилганлиги ҳақида маълумотлар мавжуд²⁵.

XIX-XX аср бошларида эса заргарликда ҳам четдан олинган шогирдлари мавжуд бўлгани, хунар ўрганиш муддати эса 10 йилдан 15 йилгача чўзилган ва ёзма ҳужжатлар имзоланмагани борасидаги маълумотлар адабиётларда учрайди²⁶.

XX аср бошларида шогирдларнинг аҳволи анча яхшиланган бўлиб, хунармандчилик корхоналарида ишлаётган 17 ёшгача бўлган шогирдлар умумий овқатланиш вақтидан ташқари 3 соат мактабда ўқиб келишга ҳақи бўлган²⁷.

Шогирд йиллар давомида хунар ўрганиб, маълум даражага эришгандан кейин уста унга усталик учун фотиҳа ва ўрганган хунарига қараб унинг кўлига иш қуроли ҳамда бир марта бирор буюмни ишлаб чиқаришга етадиган хом-ашё берган. Шогирдлар устазода бўлса, фотиҳа олгандан кейин устози ёнида ёки бирор бир устахонасида келишув асосида ёлланиб ишлаган²⁸.

Ўзбек хунармандчилиги билан боғлиқ анъана, урф-одат ва маросимлар алоҳида локал аҳамиятга эга бўлган. Жумладан, Ўзбекистон жанубий ҳудудлари (Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари)да ҳар бир хунарманд усталар сафига кириши учун ўз ўрнида анъаналарга мувофиқ, аввал шогирдлик курсини ўташи керак бўлган. Бунинг учун, у ўз устозидан "фотиҳа" олиши керак, иккинчидан эса урф-одатни бажариши керак, яъни "арвоҳи-пир маросимини"²⁹ ўтказиб, хунармандлар биродарларига тортиқлар улашиши, ўтган хунар пирлари ҳақида дуо

²² Пешерева Е.М. кўрсатилган асар...с.327

²³ Пешерева Е.М. кўрсатилган асар...с.321

²⁴ Мукминова Р.Г. Очерки по истории ремесла в Самарканде и Бухаре вXIV-XV ввек.-Т.,- с.154-157.

²⁵ Мукминова Р.Г. Социальная дифференциация населения городов Узбекистана конец XV-XVI вв.-Т.:Фан, 1985. с.81

²⁶ Сухарева О.А. Кўрсатилган асар.с.161; Гулямов Я.Г. Из истории организации ремесла в Ферганской долине.....с.29

²⁷ Ўз.Р.МДА.Фонд И-1.опись-12. Дело.-1775.

²⁸ Пешерева Е.М.О ремесленных организациях Средней Азии вконец XIX – начале XX вв.Краткое сообщения инс.этнологии.- М - Л.,1960.- Вып. XXXIII. с.311-317.

²⁹ Грузин цехларида бу маросим "худо оши" ёки "худо учун ош пишириш" деб аталади.// Современ. Кишлак...с. 140-144.

қилиш, катта усталарга совғалар тортиқ қилиш, учинчидан белбоғ боғлаш маросимидан ҳар бир уста ўтиши шарт бўлган. Бу "камар-банд ва миён-банд" акти ҳисобланади³⁰.

Ҳунарманд-уста учун бу уч шарт ниҳоятда муҳим бўлган. Кўпгина ҳунармандчи-лик анъаналари, хусусан устозга миннатдорчилик билдириш, ундан дуо олиш анъанаси ҳунармандчилик рисолаларида сақланиб қолган "камарбанд", "камарбаста" (камар боғлаш ва камар олиш) тартиб қоидалари билан боғлиқдир³¹. Асосан, "камарбаста" термини маъ-лум касб сирларини эгаллаган ҳунармандларга нисбатан ишлатилган. Афсуски, эндиликда бу одатларнинг аксарияти унутилиб кетган.

Бухорода ўз анъаналарини сақлаб қолиш кўпроқ металлга ишлов берувчиларда (темирчилар, мисгарлар, чўян қуувчилар), тўқувчилар ва этикдўзларда сақланиб қолган³². Масалан, қўнчилар ва этикчилар ҳам ўз анъаналарига кўра уста-шогирд муносабатларига амал қилиб, ўз ишини бошлаш ва устахона очиш, мустақил пул топиши учун устозидан "фотиҳа" олган. Бундан ташқари, уларда ҳамон йилда бир марта умумий йиғилиш "анжу-манлар" ўтказиб турилган. Бундай анжуманларда ҳам янги усталарнинг қўшилиши, "арвоҳи пир" маросимини ўтказилиши, пирларга атаб худойи қилиш, уларга атаб тортиқ-лар пишириш, кекса ва ҳурматли усталарга чопон, тўн ва халатлар кийдириш биргина "белбоғ боғлаш" маросимининг ўзини сақланиб қолганлигини ҳозиргача ҳам кўриш мумкин. Замонавий усталарнинг ҳақиқий уста номини олиши учун аввало бу маросимни ўтказиши керак бўлган.

Таъкидлаш жоизки, уста агар ҳунарманднинг бирон-бир аждоди ёки уруғидан уста ҳунарманд бўлса, бу маросим ўтказилган. Агар шогирд устанинг ўғли ёки қариндоши бўл-са, унинг фақат фотиҳа олиши етарли ҳисобланган. Бундай пайтда уста обрўли усталарни таклиф қилиб, устахонанинг ўзида зиёфат уюштирган ва шогирдини ишини намойиш этиб, дуо қилиб, унга мустақил ишлашга рухсат берган³³.

Ўзбек ҳунармандчилигига оид урф-одат ва маросимларнинг аксарияти аждодлар култи билан боғлиқ ҳолатда бўлган. Ушбу ҳолат айниқса, уста томонидан ўз шогирдига фотиҳа бериш маросимида, аждодлар руҳига миннатдорчилик билдириш кўринишида содир бўлади. Шунингдек, анъанавий ҳунармандчиликнинг ҳар бир соҳасида ҳунарнинг муқаддас ҳисобланиши ва авлоддан-авлодга ўтиб келиши маросимини ҳам аждодлар култи билан боғлаш мумкин. Рус тадқиқотчиси А.Кун томонидан XIX асрнинг ўрталарида Хоразмда ота вафотидан сўнг, ҳунар катта ўғилга ўтиши маросими мавжуд бўлганлиги келтирилиб ўтилади³⁴. Ҳар бир ҳунарманд уста ўз касбининг нозик сирларини биринчи навбатда ўз ўғлига ўргатиб келган, яъни ҳунар билан боғлиқ сирларни оиладан ташқарига чиқармасликка ҳаракат қилинган. Бу одат, асосан темирчиларда кўпроқ учрай-ди.

Усталар сулоласига мансуб шогирд усталикка тавсия қилиш маросимидан ўтиши шарт эмас. Чунки, темирчилар фарзандларига ўз ҳунарларини болаликдан ўргатишган ва 15 ёшга тўлганларида катта усталар билан ёнма-ён ишлашган³⁵. Европанинг баъзи давлат-ларида ҳам устанинг шогирдлари асосан унинг оила аъзоларидан бўлган³⁶. Устанинг қариндошлари ҳам устахонага шогирд тушишда алоҳида имтиёзга эга бўлишган. Устанинг хотини ва болалари фақат шогирдлик даврини ўтаса шунинг ўзи етарли бўлган. Улар пул тўлашмаган, зиёфат

³⁰ ("опаясанию поясом и перевезке им своей поясницы"). Бугунги кунда "белбоғ боғлаш" ишга қадам қўйиш бўлиб, бу икки жараён устага бағишланган маросим ҳисобланади. Тўқувчилик рисоласига кўра, пайғамбар Сиф(библияга кўра) 21 ёшида устозига белбоғ боғлаган, 40 ёшида унга шогирди белбоғ боғлаган. Бу "усталик белбоғи" баҳрама матосидан қилинган. Қаранг: Пещерева Е.М. О ремесленных цехах Средней Азии в конце XIX - начале XX в...С.39.

³¹ Атаджанова Д. Ремесленный обряд «камар басте»(посвящение учуника в мастера)в Средней Азии. / Сан'ат. 2009. №1. С.2.

³² Современный кишлак Средней Азии. Вып. IV. Вобкентская волость. Т., 1926. Стр. 140-141.

³³ Сванидзе А.А. Ремесло и ремесленники средневековой Швеции (XIV-XV вв.). Москва, 1967. С. 244-246.; Он же. Наемный труд и трудовая этика в ремесленных цехах Швеции: уставные принципы. / Город в средневековой цивилизации Западной Европы. Т. 2. Жизнь города и деятельность горожан. М., 1999. С. 1-20.

³⁴ Кун А. Поездка по Хивинскому Ханству в 1873 г. ИРГО. Т.Х, вып.1. 1874. С.57.

³⁵ Атаджанова Д. Ремесленный обряд «камар басте»(посвящение учуника в мастера)в Средней Азии...С.2.

³⁶ Anton Spiesz. Statuty Bratislavskych cechov. Dokumenty. Bratislava. Obzor, 1978. P. 508.

беришмаган ва устахона асбоблари ва ускуналари уларга мерос қолдирилган. Устанинг беваси эса устахонага эгалик ҳам қилолган ва эрини ишини давом эттириш ҳуқуқини ҳам олган³⁷. Бундан ташқари, Хивада бу маросимни ўтказишда уста ва шогирд ўртасида рози-ризолик ҳам сўралади ва маросим якунида шогирд ўз устозига чопон кийдириб, калантар (Хивада устахона бошлиғи)га кўйлак тортиқ қилади³⁸. Этикдўзлар устахонасида ўтказиладиган камарбаста маросимигача шогирд ишлаган маҳсулот бозорга чиқарилиб, маҳсулот устанинг қайси шогирди томонидан тайёрланганлиги айtilган. Агар маҳсулот сифатсиз бўлса, калантар шогирдини бозордан қувиб юборган ва маҳсулот йиртиб ташланган.

Қашқадарёнинг Қарши ва Шаҳрисабз шаҳрида металлга ишлов берувчилар Бобога атаб доимо маълум бир даврда маросим худойи - *саннонгарлик* \ \ *саннонпазлик* ўтказиб туришган. Бу худойи маросими 2-3 йилда бир марта қилиниб, унда асосан ҳунармандларнинг жамоавий ишлари, уларнинг ҳунар пирлари раҳномалиги остида қандай кечаётганлиги борасидаги масалалар кўрилган. Саннонпазлик маросимида Қуръондан ва ҳунармандчилик низоми Рисоладан парчалар ўқилган, кимдир яна қўй ва эчки олиб келиб қурбонлик ҳам қилишган³⁹.

Саннонпазлик бу арвоҳи пир маросимининг ўзгинаси бўлиб, бу маросимга барча металлга ишлов берувчилар, яъни темирчилар, мисгарлар, заргарлар ҳам таклиф этилган. Маросимни салқин ва сўлим жойларда, баъзан металлчи усталарнинг қўрғонлари ёки мачит ҳовлиларида ҳам ўтказилган. Худойи маросими тайин қилинган кунда барча таклиф қилинганлар ташриф буюришган, кимгадир темир-терсақлар, кўмир ва бошқа маҳсулотлар керак бўлса, маросим куни тортиқлар ва пишириқлар билан бирга етказиб берилган. Бундан ташқари, оқсоқолга барча умумий ҳаражатлар учун бир қисм пул ҳам берилган. Келган одамлар юқорида ўтирган ҳурматли имом, бобо, оқсоқол ва катта усталар билан саломлашишган. Ҳамма йиғилгандан кейин Қуръон ўқилиб, рисола ва ҳунар пирларига сажда қилинган. Кейин устхоналарни таъмирлаш бошланиб, бу бир неча кун давом этган. Ҳар куни катта қозонда овқат қилинган ва барча ҳунармандчиликка алоқадор кишилар келишган, таом ейишгани учун бу маросимни оши худойи - қурбонлик оши деб аташган. Буни амалга ошириш учун 20 яқин киши иштирок қилган. Бу худойини энг яхши уста ҳунармандлар амалга оширишиб, саннонганлик, худди байрамга ўхшаб ўтказилган. Иш охирида Қуръондан суралар ўқилиб, оқсоқол барча ишчиларга бир неча кун ўз иш жойларида ишламаганликлари учун иш ҳақи тарзида пул тарқатган. Катта усталарга ишлаш бепул бўлган, чунки қилинган бу худойи барча ўтган уста-ҳунармандлар руҳига аталган.

Бундай усталикка ўтиш маросими ёқут темирчиларида ҳам бўлиб, темирчи бўлишни хоҳлаган одам зарур асбобларни сотиб олиб ишни бошлайверган⁴⁰. Агар унинг ҳақиқий темирчи бўлиб етишиши устахонасида болғаларнинг тақиллаши ва босқоннинг овози эшитилган. Бу эса темирчилик устахонаси ўз устасига эга бўлганлиги билдирган. Кулолчиликда бу маросим сал бошқача ўтказилган. Яъни, уста кулол шогирди тайёрлаган маҳсулотни сотган ва тушган пулни камар баста маросими учун йиғиб қўйган. Умумий зиёфатдан сўнг усталикка номзод катта усталар қаршисида турган. У устахона рисоласини овоз чиқариб ўқигач, устахона бошлиғи номзодга белбоғ бойлаган. Сўнгра уста шогирдига кулолчилик асбобини совға қилиб, унга оқ фотиҳа берган. Шундан кейин уста ва шогирд устахона бошлиғи ва йиғилган кекса ҳунармандларга чопон ҳадя қилган⁴¹.

³⁷Сванидзе А.А. Ремесло и ремесленники средневековой Швеции (XIV-XV вв.)...С. 244-246.

³⁸Джаббаров И.М. Ремесло узбеков южного Хорезма в конце XIX – начале XX в. // Среднеазиатский этнографический сборник. Вып. III. Ленинград, 1971, С. 131-132.

³⁹Пещерева Е.М. О ремесленных организациях Средней Азии в конце XIX – начале XX в...С.43.; Муаллиф қайди. Қашқадарё вилояти, Шаҳрисабз шаҳри. 2009 йил.

⁴⁰Докторов П.И. Ремесло и кустарное производство якутов (История и современность). Якутск: Якутский государственный университет, 1999.С. 49-51.

⁴¹Пещерева Е.М. Городское гончарное производство Средней Азии. Москва – Ленинград., 1959. С. 312-314.

Туркияда ҳам шогирдни усталикка ўтказиш маросими мавжуд⁴². Унда шогирдлар етакчиси (Туркияда жўрабоши ҳисобланади) устахона аъзоларини тўплаб, “уч ҳошияли қизил энтари” кийган шогирдлар қатор ўтиришади ва маросимни очиш учун шайх оят-лардан ўқийди. Шогирдлар маросимгача калима келтиришиб, жўрабоши уларга белбоғ боғлаб қўяди⁴³. Бу маросимда уста ва шогирдлар ўртасида савол-жавоблар ўтказилиб, шогирднинг усталик мақомига қабул қилинганлиги эълон қилинади. Тадбир устозга совғалар ином қилиш ва зиёфат билан якунланади. Афғонистоннинг Тошқўрғонида эндиликда усталик маросими йўқ қилинган экан⁴⁴.

Қашқадарё воҳасида хунармандчилик доирасида ва дехқончилик соҳасида *кайвони* деган атама ҳам учрайди. Бу атама тоғли тожиклар орасида катта оилалардан тайинланган аёл киши бўлиб барча аёлларга ишни таъминлаб берувчи бўлган⁴⁵. Кайвони катта ҳурматга лойиқ киши бўлиб, барча оилавий маросимларни ўтказишда маслаҳат берган. Бухоронинг текисликларида яшовчи тожикларида эса кайвони оиладаги барча дафн маросимлари ва байрамларни ўтказишда иштирок этиб, меҳмонларга совға беришда ва егуликларни тортишда маслаҳат берган. Бу мансаб ҳам баъзан оиладаги ва қишлоқдаги аёллар, қизлар ўртасида сайланган. Кайвони Фарғона водийсида *ходим*, Тошкентда эса *дастурхончи* деб аталган.

Қашқадарё вилоятининг туркитилли аҳолиси орасида кайвони атамаси аёлларга нисбатан эмас, балки тожик оқсочлари ва турк оқсоқоллари билан тенгликда бўлган шунчаки катта ёшдаги эркаклар қишлоқ ва маҳаллалардаги хунармандчилик цехлари масалалари билан мурожаат қилувчилар номланган. Бу атама бошқа ҳеч қаерда, қолаверса Ўрта Осиё хунармандчилиги соҳасида умуман учрамайди, фақатгина А.М.Беленицкий томонидан топилган Самарқанднинг ўрта асрларга оид қозилик ҳужжатлари орасида *коргар* термини учрайди⁴⁶. Унинг “Самарқанднинг ХУ-ХУІ асрлардаги хунармандчилик ташкилотлари” мақоласида: “Хунармандчилик ишлаб чиқаришида уста асосий бошчи - устахона хўжайини ва шогирд ўқувчи ҳисобланган. Демак бундан кўриниб турибдики, Ўрта Осиё шаҳарларида хунармандчилик устазодани билмаган, худди ўрта аср европаликларидагидек характерда бўлган. Уста ва шогирдлар қаторида коргар-ишчи номи ҳам келтирилиб, уни аниқлаш жуда мушкулдир”⁴⁷.

Беленецкий Ўрта Осиё цехларида шогирд шахсини билишмаган, фақатгина Фарбий Европаникига ўхшаш тарзда бўлган дейди. Бизнингча бу мутлоқ нотўғри фикр, чунки қадимдан Ўрта Осиёда ҳар бир хунармандчилик соҳасининг уста-шогирд анъанаси бўлган. Эҳтимол, унинг кузатишича, бу кўриниш бошқача номланган ҳам бўлиши мумкин. Нима бўлган тақдирда ҳам ўзбек миллий хунармандчилиги бу нарсани инкор этмайди. Балки, бу ёлланиб ишлайдиган ишчи *халфа-хунарманд* ҳам бўлиши ҳам мумкин. (- С.Д.) Қолаверса, ҳеч бир хунар уста-шогирд анъанасисиз давом этмайди. Буни хунармандчилик Рисолалари ҳам исботлайди.

Е.М.Пещереванинг маълумотларига кўра, у *коргар* атамасини қаршилик кўнчилардан эшитган, ва бу сўз хунармандчилик ишлаб чиқаришида ёлланиб ишлайдиган *халфалардан* бўлган, бироқ у ўзларининг одамларидан эмас балки бошқа ердан келганлар ҳисобланган⁴⁸. Одатда, шунинг учун бўлса керак Ўрта Осиё хунармандчилиги ва халфалар ҳақида ёзадиган этнографлар, тарихчилар ва иқтисодчилар бу ҳақда кўп ўйлашади. Шуниси эътиборлики, нафақат эркаклар, балки аёллар ҳам ўз касбини оила аъзолари ва шогирдларига мерос қилиб

⁴² Гордлевский В.А. Из жизни цехов в Турции. К истории Ахи // Азиатский музей. Записки коллегии востоковедов. Т. II. вып. 2. Ленинград, 1927. С. 239-243.; Он же. О футувет-номе(справка) / Избранные сочинения. Т. I. Исторические работы. Москва, 1960. С. 307-318.; Куравлев В.П. К организации ремесленных цехов в Турции // Социальная история народов Азии. Москва, 1975. С. 260-269.

⁴³ Ислам. Энциклопедический словарь. Москва, 1991. С. 231, 246.

⁴⁴ Centlivres-demont M. Un corpus de risola du Turkestan Afgan // Madrassa la transmission du savoir dans le monde musulman. Sous la direction de Nicole grandin et Mart Caborieau. Paris, 1997. 84-88.

⁴⁵ Пещерева Е.М. О ремесленных организациях Средней Азии в конце XIX – начале XX в...С.44.; Муаллиф қайди. Қашқадарё вилояти. Яқкабоғ шаҳри. 2010 йил.

⁴⁶ Беленецкий А.М.

⁴⁷ Краткие сообщения Института истории материальной культуры. Вып. IV. Москва–Ленинград, 1940. С. 46.

⁴⁸ Пещерева Е.М. кўрсатилган асар...44-бет.

қолдиришган. Хусусан, каштачилик касби оқ фотиҳа бериш билангина ўтказилган ва кичикрок зиёфат ҳам берилган⁴⁹.

Уста ўз шогирдига оқ фотиҳа бераётиб, вафотидан кейин унинг руҳи қўллашини айтган. Шогирд усталик мақомига эга бўлгач, топган маблағини бир қисмини бу дунёдан ўтган усталар руҳини шод этиш учун худойи қилиб турган⁵⁰. Шундай қилиб хунармандлар маросимлари орасида шогирднинг усталикка ўтиши алоҳида ўрин тутиб, шогирднинг маълум хунар тури билан мустақил шуғулланишида муҳим ўрин тутади. Айниқса, бугунги кунда Ўзбекистонда ҳам аёллар ҳамон каштачилик, тикувчилик, зардўзлик ва бошқа майда хунар турларини ўз шогирдларига ўргатиб келишмоқда. Қашқадарё воҳасида ҳам устахонага бағишланган маросим фотиҳа бўлган, яъни устознинг шогирдига берадиган дуоси ҳисобланади. Иккинчи маросим *камарбандон* деб номланиб, бу маросимда белбоғ тақиш ҳисобланади. Фотиҳани ташқаридан келган шогирд ўз отасидан эмас, балки хунар ўргатган устозидан олган. Бундан кейин эса фотиҳа олган шогирд ўз иш фаолиятини халфадек давом эттирган. Устози эса унга ўзини тутиб кетиши учун анча ёрдам берган ва у бирданига уста бўлиб ишлай олмаган. Шериклар ёрдамида устачилик ишларини олиб борган. Бу қоида фақатгина четдан келганларга хос бўлиб, ўз шаҳридан чиққан устазода фотиҳа олгандан кейин ҳеч қачон халфа бўлиб ишламаган. Фақат шерик сифатида иш олиб борган. Ўз шаҳаридан кетгандан кейин эса у халфадек иш юритган. Шунинг учун ҳам халфаларни фотиҳа олиб уста бўлиб чиққан. Аммо мустақил иш юритиш учун ҳали қуввати етмаганларни аташади.

Халфа билан камарбандонлар орасида, деярли фарқ бўлмаган. Қачонки икки маро-сим ўтказилиб, устозидан ажраб чиққан шогирд ўзи алоҳида устахона очиб мустақил иш юри-тиши мумкин бўлган. Шундагина у ўз устозлари билан бир қаторда ўтириб ўтган кетганларни эслашган. Чунки, уни катта боболарни дуосини олган ва камар бойлаган деб аташади. Унинг ўзи ҳам бир-иккита шогирд чиқариши лозим бўлганлиги учун ҳам *пахта силар* маросими ўтказилган, яъни улар усталар меросига содиқ қолиш учун. Бу маросимни ўтказилишидан мақсад, у кўпроқ хунар, дастгоҳ, кулолчилик ўчоқлари ёки чармчилардошқозонлари пири, руҳлари билан боғлиқ бўлиб, улар одамни “ушлаб қолиши” ёки “уриши” туфайли устахона ва унинг атрофида киши касалга чалиниб қолса деб ўйлашган. Шу сабаб ҳам касалликка чалинганлар тез-тез фолбинларга фол (пол - киши тақдирини олдиндан башорат қилиш - С.Д.) очириш учун ва касаллик тарихини билиш учун бориб туришган. Агар фолчи унга “сизни чармгарни пири ушлади” деса, у тезда бир сиқим пахта олиб устозларидан бирига мурожаат қилган. У борган одам устазода бўлмаса, у уни мен устазода эмасман, бошқа кишиникига боринг деб усталарникига юборади. Ва уста уни олиб борган пахта билан силаб, ўқиб кўядива пахтасини қайтариб беради. Касал одам пахтани уйига олиб келади ва бир неча кун устахонага қурбонликлар (ёғда қовурилган ислар, чалпақлар) ва пахтадан қилинган чироқ пиликлар (улар ҳам ёғ билан ҳўлланади) олиб боради. Чалпақларни ўша пайтда устахонада қайси усталар бўлса еган ва мойли пиликлар ёқилиб, ундан таралган хидга хунар руҳлари, пирлари озиқланган деб эътиқод қилинган.

Айрим усталар ўз шогирдлари учун талаблар ҳам ишлаб чиққанлар. Шогирдларидан покизаликни, иш вақтида чалғимасликни, эгри ва номаъқул ишларга қўл урмасликни, устозни руҳсатисиз бирон ноҳўя иш қилмасликни қатъий талаб қилганлар. Негаки ҳар бир хунарни ўрганиш ўта нозик дид, сабр- қаноат талаб қилган. Таълим муддатини ўтаган шогирд устозидан “оқ фотиҳа” олган. Шогирд уйига қайтишнинг ўзи бир маросим бўлган. Уни касб-хунар хомийларининг руҳи қўллаб юрсин деб “арвоҳи пир ” маросими ўтказишган. Бу маросим шогирднинг зиммасига тушиб, уюшма аъзолари иштирокида унинг уйда ўтказилган. Устоз шогирдининг белига белбоғ боғлаб, мустақил иш бошлашга ижозат берган. Маросим кунда устозга бош-оёқ сарпо, тугун инъом қилинган. Бу тугунлардан бобо, оқсоқол

⁴⁹ Дала ёзувлари. Шаҳрисабз тумани. 2010 йил.

⁵⁰ Сухарева О.А. Сузани – среднеазиатская декоративная вышивка. Москва. 2006. С. 44.

ва пойкор ҳам қуруқ қолмаган. Борди-ю “оқ фотиҳа” олган шогирд иқтисодий жиҳатдан ночор бўлиб, мустақил иш бошлашга кўзи етмаса, устози уйида қолиб ишлашни сўраган. Бундай ҳолда унга халфа тарзида ишлаш ҳуқуқи берилиб, ҳар иккала томон ана шу шарт асосида иш ҳақини келишиб олган. Усто томонидан ўз шогирдига фотиҳа бериш маросимида, аждодлар руҳига миннатдорчилик билдириш кўринишида яққол намоён бўлади. Шунингдек, ҳунармандчиликнинг ҳар бир соҳасида ҳунарнинг муқаддас ҳисобланиши ва авлоддан – авлодга ўтиб келиши (айниқса, зардўзлик ҳунари) маросимини ҳам аждодлар қулти билан боғлашимиз мумкин. Бухоро усталарининг зардўзлик касбини ўғил отадан ўрганиб ва у фарзандларига ҳам ўргатган⁵¹. Ўғли йўқ оталар бу касбни энг яқин қариндошларига ўргатганлар. Зардўзлик касбини ўрганиш учун 10-12, айрим ҳоллардагина ундан каттароқ ёшдаги болаларни жалб этганлар. Болани уста олдида олиб бориш ўзига хос тантана бўлган. Боланинг ота-онаси ва қариндош- уруғлари бўй деган бўғирсоқ, ҳолвайтар қилиб, устанинг ҳузурига келганлар ва “боланинг эти сизники, суяги бизники”, қабилидаги гаплар билан устага топширганлар. Келтирилган пишириқлар ўша пайтдаёқ биргаликда тановул этилган. Уста болага ҳунар ўргатиш билан бирга бутун ўқиш давомида уни озиқ-овқат билан ҳам таъминлаб турган. Иккала келишувчи томонлар ўртасида ёзма шартномалар бўлмаган. Касб- ҳунар бепул ўргатилган. Янги шогирдга чинакам таълим бериш ишларини уста бирдан бошлавермаган. Дастлабки пайтларда шогирд уй юмушларига қарашган, устахонани супуриб сидиришган, сув ташиган, бозор-учар қилган, орадан бир йил ёки ундан сал кўпроқ муддат ўтганда унга тикиш сирлари ўргатила бошлаган. Шогирдга маблағ тўплаш борасида маълум қоида бўлмаган. Ҳунар ўргатиш муддати ҳам чекланмаган. Таълим бериш 4 йилдан 7 йилгача давом этган, бордию шогирд ўта қобилиятли чиқиб қолса, бундай малакали ишчисидан маҳрум бўлишни истамаган устоз уни 8-10 йилгача ҳам сақлаган. Бундай пайтларда шогирд оқсоқолни ўртага солиб, устаси тезроқ руҳсат беришини сўратган. Бордию шогирдни талаби ҳақ бўлса, оқсоқол устадан шогирдига оқ фотиҳа беришни сўраган ёки бўлмаса меҳнатига яраша ҳақ тўлаши лозимлигини айтган. Албатта, шогирдига тўланадиган ҳақ халфаларга тўланадиган ҳақдан анча кам бўлган. Норозилик туғилмаслиги учун уста қисқа вақт ичида зардўзлик сирларини пухта эгаллаган лаёқатли шогирдларини аҳён- аҳёнда четдан иш олишига монелик қилмаган. Гап шундаки, тушган даромаднинг каттагина қисми устага ундан ортгани шогирдига қолган.

Развадовский В.нинг берган маълумотида кўра, қуллочиликда шогирдликка олиш 17-20 ёшдан бошланади⁵². Фикримизча, бу маълумот бироз муболағалидир. Чунки, қуллочиликда бугунги кунда ҳам шогирдликка олиш ёшлиқдан, яъни бола ақлини танигандан ҳунар ўрганиши шарт қоида асосида ёшлигидан ўргатилади. Баъзи ҳолларда авлоддан-авлодга ўтадиган ҳолларда кичиклигидан ҳунар ўргатилади. Чунки, бунда бир ёш чегарасини танлаш ғоятда ноўриндир.

Ҳунармандчиликнинг барча турларида ҳунар отадан болага мерос қолдирилган ва уни давом эттирмаслик гуноҳ ҳисобланган. Халқона қарашларга кўра, ота ҳунари давом эттирилмаган уйда пирлар чироқсиз қолган. Шунинг учун ўғил фарзанди бўлмаган уста кизини энг яхши шогирдига турмушга берган ва уни ўз ўғли сифатида кўрган⁵³.

Бундан ташқари, ҳунармандчиликда усталар меросига содиқ қолиш учун *пахта силар* маросими ҳам ўтказилган. Бу маросимни ўтказилишидан мақсад, у кўпроқ ҳунар, дастгоҳ, қуллочилик ўчоқлари ёки чармчилар дошқозонлари пири, руҳлари билан боғлиқ бўлиб, улар одамни “ушлаб қолиши” ёки “уриши” туфайли устахона ва унинг атрофида киши касалга чалиниб қолса деб ўйлашган. Шу сабаб ҳам касалликка чалинганлар тез-тез фолбинларга фол (пол - киши тақдирини олдиндан башорат қилиш - С.Д.) очириш учун ва касаллик тарихини билиш учун бориб туришган. Агар фолчи унга “сизни чармгарни пири ушлади” деса, у тезда бир сиқим пахта олиб устозларидан бирига мурожаат қилган. Касал борган одам устозда

⁵¹ Гончарова П.А. Бухоро зардўзлик санъати.Т.: Ғ.Ғулом., 1986. 82 - бет.

⁵² Развадовский В.К. Исследование гончарного и некотр... № 6. - С. 641.

⁵³ Дала ёзувлари. Қашқадарё вилояти, Шахрисабз тумани. 2007 йил.

бўлмаса, у унга мен устазода эмасман, бошқа кишиникига боринг деб усталарникига юборади. Ва уста уни олиб борган пахта билан силаб, ўқиб қўяди ва пахтасини қайтариб беради. Касал одам пахтани уйига олиб келади ва бир неча кун устахонага қурбонликлар (ёғда ковурилган ислар, чалпақлар) ва пахтадан қилинган чироқ пиликлар (улар ҳам ёғ билан ҳўлланади) олиб боради. Чалпақларни ўша пайтда устахонада қайси усталар бўлса ейишган ва мойли пиликлар ёқишиб, ундан таралган хидга ҳунар руҳлари, пирлари озикланган деб эътикод ҳам қилинган.

Ёкут темирчиларида агар 2-3 йил ишлаганларидан сўнг қўл ва оёқларида қадоклар пайдо бўлса ёки бели оғриси, бу унинг ажодидан темирчи ўтганлигини, у ажодлари ҳунари билан яхши шуғулланмаётганлигини билдирган⁵⁴. Шунинг учун ҳам уларда ажодлари ҳунари билан шуғулланмаган темирчилар оғриб қолади деган ақида ҳозиргача мавжуд экан. Шундай ҳолатда темирчи уч ёшли қора буқани қурбонлик қилиш учун шомонга келтириб бериши керак бўлган. Тадбирлардан сўнг касаллик чекинади ва темирчи ҳақиқий уста бўлиб қолади деб тушунилган⁵⁵.

Темирчиларга азалдан сеҳр-жоду, азайимхонлик, табиблик билан шуғулланади деб қаралган. Е.М.Пешерованинг маълумот беришича, темирчилар устахонасига қўп беморлар келишган ва улар иш жараёнида ҳам иштирок этишган. Беморлар ўзлари билан кўзачада қайнаган сув олиб келишган. Уста бу сувга чўғ бўлиб турган металл парчасини ташлаган. Чунки, кумуш ионлари сувдаги бактерияларни зарарсизлантирган. Бу сувни ичган бемор тузалиб кетган⁵⁶. Мисгарлар тўғрисидаги рисолаларда ҳам бундай маълумотлар учрайди⁵⁷. Бухоронинг темирчилик ҳунармандчилиги музейида сақланаётган “Рисолаи оҳангари ва мисгари” (темирчилик ва мискарлик рисоласи)да тажрибали темирчилар ҳафтанинг чоршанба ва шанба кунлари “Оятал курси” сурагини уч марта ўқиб, ушбу муолижаларни бажаришган⁵⁸. Бухорода ҳозир ҳам темирчилар қадим табибларнинг бу усулидан фойдаланиб беморларни даволайдилар.

Энди Ўзбекистонда ҳунармандчилик билан боғлиқ урф-одатларга кўра, келин куёвнинг уйига ипақдан тикилган кашта безакларини сеп сифатида олиб боришган⁵⁹ ва ҳар бир келиннинг сарпосида албатта кашта маҳсулотлари бўлиши шарт бўлган. Ва бу одат ҳозиргача барча қатламдаги аҳоли орасида сақланиб қолган. Бундан мақсад, келин-куёвларнинг фаровон турмушга эришиши, бахтли ва тотув яшашларига ишорадир. Қолаверса, келин сарпосида ҳам куёв учун совға сифатида алоҳида каштали дўппи ва белбоғ тайёрлаганлар⁶⁰. Шунингдек, Тошкентнинг айрим жойларида келинни куёвникига олиб боришда келинни бошида сўзана ёпишиб олиб боришган бўлса⁶¹, қизнинг уйига совчи келганда эса хонадон эгалари розилиги сифатида совчилар дастурхонига қизи тиккан кашталардан намуналар солиб қайтаришган⁶². Бундай одат Ўзбекистоннинг Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларида ҳам ҳозиргача давом этаётганлиги кузатилади. Чунки, келин-куёв бахтли яшашлари учун улар бошидан сўзана ёпишиб гўшангага кузатилади. Қолаверса, тўй сарполарида албатта гилам, каштали маҳсулотларнинг бўлиши ҳам шарт бўлган⁶³.

Ўрта Осиё ҳунармандчилигининг ўзига хос хусусиятларидан яна бири, бу ҳар бир ҳунар соҳасининг ҳомийси ҳисобланган ўз пирларига эга бўлишидир. Жумладан, тўқувчиларнинг пири Сиф алайҳи салом, темирчиларники эса Довуд алайҳи салом, жувозчиларнинг пири Хўжа Рўшои ва бошқалар. Пирларга сиғиниш ҳунармандчилик тараққиётида ва ҳунармандларнинг ҳаётида ҳам катта аҳамиятга эга бўлган. Пирлар асосан, маълум соҳадаги ҳунармандларни

⁵⁴ Докторов П.И. Ремесло и кустарное производство якутов (История и современность). Якутск: Якутский государственный университет, 1999.С. 49-51.

⁵⁵ Ўша ерда. 49-51 бетлар.

⁵⁶ Пещерова Е.М. Organizations of craftsmen in Central Asia in the late XIX th and early XX th centuries // Труды XXV Международного конгресса востоковедов 9-16 августа 1960. Москва, 1963. Т. III.

⁵⁷ Рисола медников // Туркестанская туземная газета. Ташкент. 1902, №29.

⁵⁸ Атаджанова Д. Бухоро темирчилик ҳунармандчилиги / San'at. 2008. №1.19-бет.

⁵⁹ Дала ёзувлари. Қашқадарё вилояти. Шахрисабз тумани, Филон қишлоғи. 2010 йил.

⁶⁰ Фахретдинова Д.А. Декоративно – прикладное искусство Узбекистана. Т., 1972. С. 21.

⁶¹ Дала ёзувлари. Тошкент шаҳри маҳаллалари 2009 йил.

⁶² Дала ёзувлари. Тошкент шаҳри. 2009 йил.

⁶³ Дала ёзувлари. Қашқадарё вилояти. 2009 йил.

жипшлаштириб туришга хизмат қилган. Жумладан, Марказий Осиёда барча кулолларнинг пири Саид кулол яъни Шамсиддин кулол саналган⁶⁴. Баҳовуддин Нақшбандий эса ўз устахонасига эга бўлмаган, ёлланиб ишлайдиган уста-халфалар ва шогирдларнинг пири ҳисобланган⁶⁵. Олов билан ишловчилар яъни заргарлар, темирчилар, дегрезлар, нонвойлар ва кулолларнинг бир қисми ҳазрати Довудни ўзларига пир деб билганлар⁶⁶. Игна билан ишловчилар яъни тикувчилар, зардўзлар, этикдўзларнинг пири Бобо Порадўз ҳисобланган⁶⁷. Бундан ташқари, зардўзлар Ҳазрати Юсуфни ўзларининг пири деб билганлар. Усталарнинг айтишларича, энг биринчи уста зардўз, энг биринчи устоз, ғойибона ҳомий пир Ҳазрати Юсуф бўлган⁶⁸. Қолаверса, ҳунармандчилик устахоналарида озодаликка риоя этиш, меҳнат қуролларини тартиб билан жойлаштириш, жамоатчилик анъаналарига риоя этиш каби ҳолатлар ҳам бевосита аждодлар қулти ва соҳа пири билан боғлиқ ҳисобланади⁶⁹. Тўқимачиликда тўқувчи ва ип йигирувчиларнинг пири яъни бибиси Биби Сешанба бўлган. Баъзи жойларда уни Биби Чоршанба деб атаса, Усмон турклари Биби Пайшанбаи - кори деб атаганлар. Марказий Осиё халқлари афсоналаридаги машҳур Деви Сафед, Биби Сешанба⁷⁰, Амударёнинг юқори оқимида Биби Расонда, Афғонистонда Биби Чархан деб аталган ушбу пирлар яъни бибилар умуман олганда ип йигирувчилар ҳомийси ҳисобланган⁷¹. Ипакчиларнинг пири Айюб пайғамбар саналган. “Рисолаи бофандачилик” ёки “Бофандалик рисоласи” номли тўқувчилик рисоласида келтирилишича, олача тўқиш санъати асосчиси Шайх Нажмиддин Кубро бўлган⁷². Отбоқарларнинг пири Али, деҳқонларники эса Бобо Деҳқон, чорвадорларники Занги бобо ҳисобланган.

Касаба бошлиқлари яъни, бобо ёки оқсоқол пирларнинг ердаги акси ёки давомчилари сифатида ҳурмат қилинган. Усталар пирлар ҳаққига ҳар бир иш бошланмасдан олдин дуо ўқиб, улардан ишига барака ва ҳар хил зиён – захматлардан асраш учун мадад тилаган. Бундан ташқари, айрим тадқиқотларга кўра уй-жой қурувчиларнинг ҳам пирлари бўлиб, уйнинг тўсинини ёки ёғочини кўтаришда усталарга кескилик ҳаққи берилган⁷³. Унга кўра, уста ўзи ишлаб пул топаётган ушбу ҳунар асосчисининг ҳаққига дуои-фотиҳа қилиб туриши лозим бўлган. Устачиликнинг пири Иброҳим Ҳалилуллоҳ ҳисобланган. Чунки, бу пайғамбар одамлар орасига иморат қурган киши ҳисобланган. Айримлар эса, Нуҳ пайғамбар одамлар орасига энг биринчи бўлиб, ёғочдан қайиқ ясаган инсон бўлганлиги сабабли уни ёғоч ҳунармандчилиги пири сифатида тан оладилар⁷⁴.

Заргарлик ҳунармандчилик турининг ҳар томонлама ривожланиши ва маҳсулотларни юқори санъат даражасига етиши учун усталар ўз ҳунарларига содиқлигини, қадимий анъаналарини давом эттириш, яъни уста-шогирд анъаналари, ҳунар пирлари, пайғамбарлари, авлиёлари ҳаққига дуолар қилиш учун ҳунармандчилик рисоаларидан фойдаланишган. Ҳар бир заргар устанинг ўз маҳсулотларини яратиш техникаси ва технологияси махсус ҳужжат рисолага асосланган. Заргарларнинг ушбу рисоалари фақатгина ҳунармандчилик аҳамиятига молик бўлмасдан, балки устахоналарни ривожлантириш билимлари, асбоблари, ҳунармандчилик

⁶⁴ Жаббаров И. Дресвянская Г. Духи, святые боги Средней Азии.-Т.,1993.с.174

⁶⁵ Жаббаров И. кўрсатилган асар...с.179.

⁶⁶ Сухарева О.А. Позднефеодальный город Бухара....-С.54.

⁶⁷ Пешерова Е.М. Гончарное производство Средней Азии....С.320.; Алимов У.А., Мирзаахмедов Д.К. К истории мавзолея Бобои - Порадўз в Бухаре// История материальной культуры Узбекистана. – Т.,1982.-Вып.ХVII.- С.169.

⁶⁸ Булатов С. Ўзбек халқ амалий безак санъати.Б.321.; Гончарова П.А.

⁶⁹ Дала ёзувлари. Қашқадарё воҳаси туманлари.2005 йил.

⁷⁰ Сулайманов Р.Х. Нахшаб – унитилган тамаддун сирлари.-Т.,2004.-Б.43.

⁷¹ Женщина в мифах и легендах / Состав.Валянская О.П.-Т.,1985.-С.57

⁷² Мукминова Р.Г. К характеристике Самаркандских тканей конца XV - XVI века.// Общественные науки в Узбекистане.1970,№9. С.102.; Ее же. Очерки по истории ремесла...С.53.

⁷³ Аширов А.А. Ўзбек халқининг турар жойлар билан боғлиқ ўрф-одатларида диний этиқодлар симбиози// O'zbekiston tarixi. 2007. №3. 59-бет.

⁷⁴ Ўша ерда. 60-бет.

маҳсулотлари ишлаб чиқариш технологиялари манбаси ҳам ҳисобланган. Рисолага кўра заргарлик ҳунарининг пири – Довуд пайғамбар ҳисобланган⁷⁵.

Халқ ҳунармандчилигининг барча соҳаларида маҳаллий халқнинг урф-одат, маросим, байрам, диний ва дунёвий дунёқарашлари билан бевосита боғланган тасвирлар, доимо рамзий оҳангда, етакчи мавзу сифатида талқин этиб келинган ва уларда йил фасллари, урф-одатлар билан боғлиқ маросимларида айтиладиган айтишув, эртақ, лапарларидаги асосий қаҳрамон – инсон, табиат ва коинот бўлиб ҳисобланади. Урф-одат, маросимларда дастлаб дунёнинг пайдо бўлиши, табиат ҳодисаларини илоҳийлаштириш тараннум этилса, даврлар оша улар орасидаги боғлиқлик, аввал диний, кейин фалсафий мушоҳада тарзида намоён бўлади.

Бундай урф-одат ва маросимларни ўрганишдан асосий мақсад ўзбек ҳунармандчилигининг шаклланиши, тарихий илдизлари, турли даврдаги ижтимоий-иқтисодий омилларининг унга таъсири, ишлаб чиқариш жараёнлари, муносабатлари, анъаналари, табиий ривожланиш жараёни ва трансформацияси каби масалаларни тадқиқ қилишдан ҳам иборатдир.

Ушбу анъаналар ҳунармандларни асрлар давомида бир – бирига боғлаб жипслаштириб келган. Бугун “Усто - шогирд” мактаблари ташкил қилиниб, миллий ҳунамандчиликни ривожлантириш мақсадида ёшларга касб, ҳунар ўргатиш учун уларни уюшмаларга бирлаштирилмоқда. Уларнинг ишлаб чиқарган маҳсулотлари Россия, Франция, Германия, Жанубий Корея, Ҳиндистон, Япония давлатларида кўргазмаларда кўйилиб, ўз харидорларини топмоқда.

Ҳунармандчиликнинг халқ амалий санъати даражасига кўтарилишида миллий анъаналарнинг ўз ўрни бор. Бунда асосан анъанавий ва ноанъанавий ҳунар турларининг замонавийлиги, модернизацияси, қолаверса улар ўртасидаги уйғунлик кўзга ташланади. Чунки анъаналар даврдан даврга ўтиши жараёнида ўзида тўлақонли хусусиятларини сақлаб қола олмайди. Қолаверса, ҳар бир ҳунарманд ўзи ясаган буюмга ўз дунёқарашини, ўзи яшаб турган муҳит нафасини сингдира олиши табиий ҳолдир. Ўтмишдаги анъаналарни юзаки ўрганиб бўлмайди. Ундаги фалсафий, маънавий- ахлоқий, бадиий- эстетик, ижтимоий- тарихий шароитлар ва улардаги диалектик боғланишларни эътиборга олиш лозим.

Мустақиллик шарофати ила ўзбек халқининг тарихий турмуш тарзи, урф-одатлари, қадимий анъаналари, бой миллий ва маънавий қадриятлари, асрлар давомида яратилиб, бизнинг давримизгача етиб келган моддий маданият дурдоналари, амалий санъат асарлари, нодир ёзма манбалар, шунингдек халқимизнинг ақл-идроқи ва тафаккури ютуғи ҳисобланмиш ҳунармандчилик турларини илмий тадқиқ этиш учун имконият туғилди. Қолаверса, ҳунармандчилик турлари тарихи, ишлаб чиқариш жараёнлари, буюмлар шакллари, безаклари, ранглари билиш, уста-шогирд муносабатлари, анъаналарини ўрганиш янада долзарбдир.

Умуман олганда, ўзбек ҳунармандчилигидаги маросим ва анъаналарни илмий ўрганишда шундай ҳулосага келиндикки, улар диний-фалсафий қарашлар билан узвий боғлиқ бўлибгина қолмай, балки ердаги ўсимлик, ҳайвонот олами, диний аҳамият касб этган рамзий тасвирлар ва коинот рамзи, инсон ва табиатнинг зарраси эканлиги ва руҳ абадийлиги ҳам ифода этилади.

⁷⁵ Фахретдинова Д.А. Ювелирное искусство Узбекистана. – Тошкент: Литература и искусство, 1988. С.73.